

Informatika, nyelv és oktatás

*Tépelődés a közoktatás informatikai szókincséről
(gondolatébresztő vázlat)*

Szlávi Péter

szlavip@elte.hu

1999-2012

„Értünk egymás nyelvén, minden szó beszél,
Mégis másképp érted, mint abogyan én.
Más a szó, ha mondd, más ha hallgatod,
Nem tudná a bal kéz, mit akar a jobb.”

LGT : Egy elfelejtett szó
(Presser Gábor / Adamis Anna) ¹

*A férfiak megnézik a nők fenekét és azt gondolják:
„Húúúúú, micsoda segg!”
A nők is ezt gondolják, de közben a pasi arcába néznek...
(Humor az infosztráda mellől)*

-1. A bevezetés elé...

A mottók kiválasztásáról: mindkettő a szavakról, a szavak nem egyértelműségéről szól más és más stílusban. Az LGT dalból árad az emberi kommunikációt megtestesítő nyelv, pontosabban annak építőköve, a szó tisztelete. Árnyaltan, sokoldalúan fejezi ki, állítja a „szavak általános relativitásának elméletét”. A másik ezt a relativitást leszűkíti a szavak, gondolatok „nemi relativitására”, példázva a „szavak speciális relativitásának elméletét”.

0. Bevezetés

Informatika és oktatás

Az *informatika társadalmasodása* miatt mindenki találkozik fogalmaival, eszközeivel – ha tetszik neki, ha nem. Így szükségszerűen az informatika beszívárog a *kultúrába*, részévé válik annak. Ami a kultúrához tartozik, azzal az *oktatásnak* foglalkoznia kell: el kell helyezni az ember mindennapjaiban, meg kell tanítani bánni eszközeivel, érteni fogalmait, módszereit...

Informatika és nyelv

Az informatika *angol nyelvterületen* (Anglia, USA) alakult ki kb. az 1940-60-as évek között, itt körvonalazódtak az elmélet és gyakorlat alapjai. ² (Néhány kiemelkedő alak e hőskorból: Aiken – Harvard/Mark I/II/III.; Neumann³, Mauchly, Burks, Eckert, Goldstine⁴ – Moore Intézet/ENIAC; Wilkes – London/EDSAC (Európában elsőként). A számítógép-gyártó cégek többsége is angol nyelvterületen működött: IBM, ICT, DEC, CDC, Honeywell, Burroghs...) Voltak más nyelvterületen dolgozó kortárs kutatók is, de ők elszigetelten, támogatás és visszhang nélkül haladtak a maguk útján. Kiemelkedő példa a német Zuse... Tehát a *terminológia angol*-szász eredetű. A rohamos fejlődés is elsősorban itt következett be, s tart azóta is. Más nemzetek legfeljebb lépést igyekeznek tartani ezzel a piaci-tudományos-gazdasági életet (tehát gyakorlatilag az élet minden területét) behálózó diszciplína (sőt ma már inkább diszciplínákat helyes mondani) terminológiájával, formálásával. Általában leginkább csak a befogadására marad idő, de arra is eléggé ellentmondásosan.

¹ <http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/Lab21MA.html>

² Érdekes történelmi összefoglaló: <http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/szgtortenelem.jpg>
<http://www.computerhistory.org/timeline/>

³ • Burks: „*Essays on Cellular Automata*” (Urbana, 1970)

• Kovács Győző: „*Neumann János*” –a Magyar feltalálók, találmányok sorozatban– (Műszaki Könyvkiadó, 1997)

⁴ H.H.Goldstine: „*A számítógép Pascaltól Neumannig*”. (Műszaki Könyvkiadó, 1987)

A számítógép „újdonsága” – a társadalmasodás rugója

Miben „unicum”, mennyiben más a számítógép, mint mondjuk a nyomdagép, a gőzgép, a vasút, az automobil, vagy esetleg a távíró, a telefon, a rádió, a tévé, amelyek szintén korszakos találmányok voltak?

Először született egy olyan *eszköz*, sőt egy olyan mesterséges „populáció”, amely az emberrel *kommunikálni* akar, ráadásul *angolra* emlékeztető szókinccsel (tudattal?). Ez a legzsengőbb korában csak „mélylélektani” szinten történő kommunikációt (értsd: programozást) jelentett, később azonban elszemtelenedvén, az élet minden területére betörve figyelmet követel minden ártatlan humanoidtól, akitől egyre több és több energiát vesz el az élet még megmaradt informatikamentes szférájából. Az emberiség történelmében első ízben válik a *kutatás tárgya* (más) tudományok *kutatási eszközévé*, sőt a *mindennapok eszközévé*. Ilyen mélyreható, a nyelvet is érintő változást legfeljebb a nyomtatás feltalálása okozott – amely szintén a kultúra piacosodásával járt együtt-, de ez a nyelveket tekintve teljesen „demokratikus” volt.

Az informatika nyelvi hatása és társadalmi reagálás

A nyelvet érintő változás árulkodó példajaként említhető Magyarországon az 1990-es évek számítástechnikai „*szótárkorszaka*”. Hihetetlen bőségben találni számítástechnikai lexikonokat, zseb és kézi szótárakat, sőt elektronikus, webes változatokat is. A kiadók 2-3 évente frissítik effajta szótáraikat, míg a „hagyományos” szótárak hasonló avulása csak 20-30 év alatt következik be. (Tudomásom szerint, pl. a Kossuth Kiadó gondozásában 1996-tól 2002-ig legalább 3 számítástechnikai lexikon, 4 kis szótár jelent meg. S ez a szótárkiadási „láz” azóta is tart.) A magukra valamit is adó informatikai ismeretterjesztő kiadványok függelékei között biztosan megtalálható egy szöveget.

Minden nemzet másként áll hozzá a „befogadáshoz”. Vannak olyan „*önérzetes*”, „nagy” *nemzetek*, amelyek nem hajolnak meg az angol befolyás előtt, s saját utat próbálnak járni: saját nemzeti terminológiát kialakítani, s használni. Ilyenek a franciák és a németek; sőt minő meglepetés: a törökök is, akik törvényi erővel tiltották az angol nyelvű terminológia beszívargását nyelvükbe. Vannak olyan népek (pl. mi magyarok), amelyek nyelvről nem mondható el, hogy világnyelv volna, ezeknél ez a törekvés nemigen működik. Érdeemes tudni, hogy Magyarországon is kísérletek történtek a nyelvi tisztaság megőrzésének törvényi biztosítására. Az ún. Fehér könyvek sorozatban megjelent „A magyar nyelv a digitális korban” c. kiadványban⁵ erről ez olvasható: „*Manapság sok lelkes hagyományőrző érvel amellett, hogy az első sorban az angoltól származó neologizmusok nem erősítik, hanem inkább gyengítik a magyar nyelvet. „Nyelvvédő” tevékenységüknek köszönhetően 2002-ben bevezették az ún. nyelvtörvényt, amely kötelezővé teszi az összes angol nyelvű hirdetés és szlogen magyarra cserélését. Emellett egyéb nyelvművelő és -védő lépések is történtek például 2011 elején lépett életbe az új médiatörvény, amely megszünteti a televízióban és a rádióban sugárzott magyar és külföldi zenék arányát.*”

1. Nyelvi hatások „múltja”

Ilyen gyors és világméretű *kultúrsokek* még nem érte az emberiséget, ezért nincs még recept ennek biztonságos nyelvi, tudati és kulturális identitást megőrző túlélésre. (A robbanásszerű változások miatt nincs idő megvárni, hogy a nyelv a saját, megszokott tempójában feldolgozza, s majd sajátjaként befogadja az új nyelvi, fogalmi jelenségeket. Márpedig elzárkózni nem lehet e hatástól, mivel ezzel az élet más dimenzióiban szükségképp lemaradásra ítélné saját magát az adott nemzet.) A magyar nyelv korábban is „elszenvedett” idegen nyelvi hatásokat haladási (latin-görög kultúra irodalmi, egyházi okok miatt) vagy túlélési (török, német, orosz politikai okok) kényszerűségből. Így honosodott meg jó-néhány idegen eredetű szó, amelyeken ma már nem érzünk semmi „külföldiességet”.⁶ Például:

A latinból

Az alábbiakban szándékosan nem sorolom az „egyházi” latinból ránk maradt szóemlékeket, csak a „hét-köznapiakat”:

⁵ <http://www.meta-net.eu/whitepapers/volumes/hungarian>, és a Fehér könyveket kiadó META-NET projektről: <http://www.meta-net.eu/>

⁶ Jó anyagok: <http://elex.brancs.hu/index.php?at=hh&HasznosHolmiRovatID=5>

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
<i>ad hoc</i>	← ad hoc (szó szerint: ehhez; időleges, alkalomhoz)	<i>alias</i>	← alias (más néven)
<i>alibi</i>	← alibi (másutt)	<i>angyal</i>	← angelus
<i>vétó</i>	← veto! (tiltakozom!)	<i>jus, juss⁷</i>	← ius (jog)
<i>móres</i>	← mors/moris (szokás; erkölcs) plur. nom.: mores	<i>muzsika</i>	← musica
<i>notesz</i>	← notes (jegyzetek)	<i>páciens</i>	← paciens
<i>persze</i>	← per se (magától, maga által; értsd: magától értetődő)	<i>pertu</i>	← per tu („te” által)
<i>prima/super/extra</i>	← első/fölött/kívül	<i>proszít!</i>	← prosit! (használjon!)
<i>sors</i>	← sors	<i>vakáció</i>	← vacatio (mentesség, szabadság)

A latin után nézzünk néhány példát az *újlatin* nyelvek közül!

Az (észak) olaszból

Leginkább Velencéből a 13-14. században:

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
<i>dús</i>	← doge	<i>kapiskál</i>	← capisco
<i>mustra</i>	← mostra	<i>piac</i>	← piazza
<i>spanyol</i>	← spagnuolo	<i>strucc</i>	← struzzo

Továbbiak, eredet nélkül: *pajzs, lándzsa, trombita, tréfa, maskara, bárka, gálya, opera, cselló.*

Végül néhány új keletű, eredet nélkül: *torta, makaróni, spagetti, fregoli, balerina, sztráda, eszpresszó...*

A franciából

Nem német közvetítéssel a 12-13. században:

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
<i>Lajos</i>	← Lui	<i>mester</i>	← master [← magister (latinból)]

... és néhány további, eredet nélkül: *lakat, kilincs, zománc, furmint, paraj,*

... a frissek közül:

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
<i>büfé</i>	← buffet	<i>butik</i>	← boutique
<i>fasé</i>	← fache		

... és néhány további, eredet nélkül: *bohém, blamázs.*

Török jövevényszavak

A honfoglalás előtti „békeidőkből”: *hattyú, hód, ló, bika, ökör, borz, bölény, alma, körte, szó, gyöngy.*

A harcok oszmán-török korszakból: *findzsa, ibrik, papucs, mamusz, bogrács, tepsi, korbács, kaszabol, pajzán, pasa, janicsár, jatagán.*

Kun-morva jövevényszavak

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
<i>kalóz</i>	← ???	<i>csősz</i>	← ???
<i>kalauz</i>	← ua.!!!		

⁷ Mindkét alak él a magyarban.

A németből

A XVIII-XIX. században a nyugati életformák közvetítőjeként „működött” a német nyelv. Így jutottunk az alábbi szavakhoz: *rékli, batiszt, slafrok, slepp, slicc, puccos, kuglóf, szaft, szósz, parkett, vicc, suszter, colstok, facér.*

Az oroszból

Magyar	Eredeti nyelven	Magyar	Eredeti nyelven
bisztró	← Быстро	kulák	← кулак
muzsik	← мужик	robot(ol)	← работа/работать (munka/dolgozni)
<i>kolhoz</i>	КОЛХОЗ (MGTSz)	<i>sztahanovista</i>	Alexej Sztahanov munkásról
zabráll	забирать/забрать (elvesz, hatalmába kerít)		

Az „új” angolból

A múlt század első feléből: *sztár, sztrájk, sztori*; és másodfeléből: *pop/rock/..., dizájn...*

2. Kultúra és nyelv és informatika

Arra keressük a választ egy analógia felhasználásával, hogy vajon mi „jósolható” a nyelvünk jövőjéről különös tekintettel az igen erős informatikai angol nyomásra. A jóslat alapja egy vélt párhuzam: hogyan „hordozta” / „hordozza” időről időre a nyelv a kultúrát, legyen szó az általánosról, vagy csupán az informatikairól.

Érdekes belegondolni a nyelvi behatások történetébe a magyar nyelv esetében, ui. némi analógiák fedezhetők föl: az általános kultúra és a magyar nyelv „élete” valamint az informatikai kultúra és a magyar nyelv „élete” között. Lássuk az analógia „egyik felét”! Az „általános” kultúra és az oktatás kapcsolata nyilvánvaló, azonban ebből a szempontból érdekes adalékokkal szolgálhat a magyar iskolarendszer fejlődéstörténetéről Felkai László „Szervezeti és tartalmi jellegű változások az ezeréves magyar iskolában” c. tanulmánya.⁸

Kultúra és nyelv

A következőkben táblázatba rendezve találunk a szerző szubjektív válogatása szerint fontos eseményeket és „következményeket”. Az események közt találunk olyanokat, amelyek „*oktatáspolitikai*” jelentőséggel bírnak, vannak „*nyelvtörténeti*”, egy „*új műfaj születése*”, illetve „*technikai*” szempontból különleges események.

	<i>Az általános kultúra története – események</i>	<i>Oktatási, nyelvi, „praktikus” vetület</i>
Előzmény	Európában az írásbeliség görög-latin nyelvű; műfaji szempontból: epigrammáktól (sírfeliratok) eposzokig (Aeneis); téma szempontjából: hétköznapiaktól a tudományig, művészetig... Az antik görög szerzők művei nyugaton többnyire latin nyelvű fordításaik révén váltak ismertté.	A kultúra nyelve (Európában) dominánsan a (görög-) latin.

⁸ Felkai László „Szervezeti és tartalmi jellegű változások az ezeréves magyar iskolában”.
<http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/FelkaiLaszlo.pdf>

Kora középkor

Nyelvtörténeti fejlemény:

„Legkorábbi királyi oklevelünk a veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevele **görögül** íródott ...”⁹

„Oktatáspolitikai” esemény:

cc. 896-ban bencések rendházat és iskolát alapítanak Szent Márton hegyén. (XI. sz.-ban 10 püspökségen működik **kolostori iskola**).

Néhány **plébánosi és káptalan iskola** létesül, alapvetően a latin szókincs és a latin nyelvű biblia magyarázatok megismerésére. Ezen iskolákban csak a XIV. sz.-ban indul meg a világi, főleg a „lovagi” nevelés.

A képzésbe helytel-közzel „beszállnak” a városok magisztrátusai, s így létesülnek a **városi-plebániai** iskolák.

„Oktatáspolitikai” esemény:

Jellemzően **egyszemélyes iskolák**:

Szt. Imrét Szt. Gellért tanítja. István Imrének írott könyvecskéje: „Libellus de institutione morum ad Emericum ducem”.¹⁰

Nagy Lajos Katalin lányának készült a Képes Krónika.

Szt. László korában készült a Gesta Ungarorum (ami elveszett). Anonymus Gestája II. v. III. Béla idejéből, szintén az uralkodónak.

Nyelvtörténeti fejlemény:

Janus Pannonius (+1472) kizárólag **latinul** versel (pl. Galeotto Marciohoz, Mátyás király fő **könyvtárosához**).

Irodalom, tudomány = latin-görög kultúra

A „magas” kultúra csak kevesek, elsősorban az uralkodó réteg privilégiuma.

A „hétköznapi” kultúra terjesztése különféle iskolákban zajlik, elsősorban egyházi célokra.

Könyvek: kolostorokban élőknek készülnek ugyanitt. Esetleg magasrangúak megrendelésére is készítene (legfőképp: másolnak) könyveket.

A könyvek kizárólag latin v. görög nyelvűek.

„Oktatás magántanárok által, személyre szabott oktatás” („perszonális kultúra”).

Szűk réteg, elsősorban az egyháznak elkötelezett, leendő tagjai számára „szervezett” oktatás létezik.

⁹ Kapitánffy István: „*Hungarobyzantina*”

¹⁰ <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/03.04.html>

Fitz József (1888-1964): „*A magyar könyv története 1711-ig*”, Magyar Helikon, Bukarest, 1959 (MEK)

Reneszánsz = az 1. nemzeti öntudatra ébredés („internacionális esemény”!)

„Oktatáspolitikai” esemény:

1367-ben V. Orbán alapítólevelével, Vilmos pécsi püspök szorgalmazására létesül Magyarország első (KEu. 3.) **egyeteme**. **1456-ban** pozsonyi **Academia Istropolitana**.¹¹

Nyelvtörténeti fejlemény:

Az első magyar nyelvű kéziratos **Biblia** részfordítás, a „Husztai Biblia” (1439); már majdnem teljes a „Jordánszky-kódex” (1516), az első nyomtatott, magyar nyelvű **teljes Újszövetség** Sylvester János fordítása volt 1541-ből, közel **teljes Biblia** Heltai Gáspár műve 1565-ből.¹² 1590-ben Károli Gáspár, gönci (református) prédikátor atya „Vizsolyi Bibliá”-ja.

Technikai forradalmi esemény:

1473-ban Budán Hess András nyomdát alapít, alig 30 évvel Gutenberg nyomdájának létrejötté (1447¹³) után.

Új műfajok születése:

1475-ben magyarul versbe szedett **naptár** jelenik meg. Egy „egyedi” ötletből közhasznú termék lesz.

Ráskay Lea: Margit Legendája, magyarul, cc. 1510.¹⁴

Tinódi (lantos) Sebestyén (+1556) „az **újságírás** hazai klasszikusa... a magyarul megszólaló reneszánsz költészet első költői ihletettséggű és tehetséggű epikus”.¹⁵

Megszületik a kultúra elterjedésének „hardver-bázisa”: a **nyomdagép**, és a technológia: a **könyvnyomtatás**.

Megerősödőben a „szoftver”: az **írás-olvasás oktatás**. Alsófokon magyarul, döntően klasszikus művekre alapozva folyik az oktatás. Felsőbb fokon kizárólag latinul.

Megjelennek a **nemzeti nyelvű** írásos kultúra első fecskéi. Ezek elsősorban **profán** témákat ölelnek föl a **művészetekben**. Bár a nemzeti nyelvű bibliafordítások révén az egyházi kultúrában is megkezdődik a magyarosodás.

„A Biblia fordítása minden irodalmi nyelvű fejlődő vulgáris nyelvnek egyik legnagyobb erőpróbája, hiszen új fogalmakat kellett tömegesen meghonosítani...”¹⁶

Az új műfajok „olajozzák” az írott magyar nyelv terjedését.

Iskolák jönnek létre, nemzeti nyelven **is** folyik az oktatás: többek hozzáférnek a kultúra eredményeihez (a szegény deákok is!).

Szélesebb „kultúra-fogyasztói” kör; elhivatott szerzők (=tudósok); elhivatott igehirdetők (=tanítók) „termelése” az egyetemeken.

¹¹ L. még: <http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/Lab12MA.html>

¹² L. továbbiakat itt: http://www.bibliatarsulat.hu/tortenet/h_t_mb_elfutar.html, <http://www.biblia.hu/bevez/magyar.htm>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bibliaford%C3%ADt%C3%A1s>

¹³ L.: http://hu.wikipedia.org/wiki/Johannes_Gutenberg

¹⁴ L.: http://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Margit_legend%C3%A1ja

¹⁵ Hegedűs Géza: „A magyar irodalom arcképcsarnoka” (Trezor Kiadó, 1995)

¹⁶ Az idézet forrása Nemeskürti István „Deáki bötüről magyar nyelvre” (Szent István Társulat, 2002) c. könyvének 15. oldala. Ő idézi ezt Klaniczay Tibortól a „A magyar irodalom története 1600-ig” c. könyvéből.

Nyelvtörténeti fejlemény:

Heltai Gáspár („Csízió” fordítása¹⁷, 1575) rendszerbe foglalja a magyar nyelv helyesírását (Sylvester János nyomdokán).

Új műfajok születése:

Bornemisza Péter (1535-1584) „megteremtette a magyar nyelvű reneszánsz irodalom legkitűnőbb alkotását, a Tragoedia magyar nyelven c. drámát” (Magyar Élektra).

Balassi Bálint (1554-94): reneszánsz „táncdalok” szerzője és előadója; „az első mindenestül európai magyar költő.” Művei először előszóban és kézzel írva, halála után nyomtatásban terjedt

Pázmány Péter (1570-1637; jezsuita, ellenreformátor) lefordítja Kempis Tamás Krisztus követéséről elmélkedő könyvét. (1600 körül.) Magyar nyelvű vitairatokban száll szembe a reformáció nevezetes szószólóival.¹⁸

„Oktatáspolitikai” események:

Egyetemi Könyvtár története 1561-re nyúlik vissza.¹⁹

1621. körül létrejön a sárospataki, debreceni református akadémia, eperjesi evangélikus líceum...

1635. május 6-n Nagyszombaton Pázmány Péter egyetemet alapít: a tudomány, a kultúra ápolására, fejlesztésére és terjesztésére, „kultúr-igehirdetők” kinevelésére.²⁰

Nincs még kialakult szabálya az írott nyelvnek (ahány szerző, annyi helyesírás).

(Különösen érdekes:

- o a nemzeti betűk nagy száma (114 betű a mai 35 helyett),
- o kettős betűk mai és ékezetes írt változatának versenye).

Esetleges a szakszókincs.

Az európai tudományban az írás formalizálódik. Divergálnak, önállósodás felé indulnak a résztudományok nyelvvezetei.

¹⁷ <http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/CsizioMA.html>

¹⁸ Forrás: <http://www.elte.hu/tortenet>.

¹⁹ Forrás: http://www.elte.hu/index_noflash.html „szervezet” menüben az „Egyetemi Könyvtár” almenü.

²⁰ Forrás: <http://www.elte.hu/tortenet>.

Nyelvtörténeti fejlemények:

Apáczai Csere János 1653-4 Enciklopédia – magyarul; az akkori **tudományok szakszókincse** (Pl.: „középpont”, „egynemű”, „súrlódás” stb.) .

Sajátos írott „nyelvek”, **formalizmusok** születnek a nemzetközi tudományban: Descartes: koordináta-rendszer (1637); Newton + Leibnitz: infinitezimális, differenciál-integrál kalkulus (1670)...

Felvilágosodás, nyelvújítás

A felvilágosodás kezdete: Bessenyei György: Ágis tragédiája (1772) – (francia mintát követő) magyar dráma (magyar színjátszás nélkül)!

„Oktatáspolitikai” események:

Mária Terézia „**Ratio Educationis**”-ban általános tankötelezettséget hirdet (1777).²¹

Bessenyei György: **Hazafiúi Magyar Társaság** megalapítása (1779. július 12.). Jelszavai: „*tudomány az ország mindenrendű lakóinak!*”, „*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenén sohasem!*”

Új műfajok születése:

1780-ban Pozsonyban jelenik meg a „**Magyar Hírmondó**”.²²

A magyar nyelvű **színjátszás** kezdete: Pesten, 1785. aug. 31.

Nyelvtörténeti fejlemény:

A **helyesírás** századvégi forradalma(i): katolikus (c→cz, t+j→ty...) vs. protestáns (cs→ts, c→tz, t+j→tj...) helyesírás, később ypszilonista (Verseghy) és jottista (Révai+Kazinczy) háború. **Nyelvújítás:** ortológusok vs. neológusok.

A beszélt és irodalmi írott nyelv közeledése, és általános-sá válása az élet legkülönbözőbb területein: tudományban, művészetekben, gazdasági, társasági életben.

A közoktatásban nemzeti nyelven történik a tanítás: a kultúra minden író-olvasóé. (A 18. sz.-ban a parasztság 17-20%-a írástudó! Érdekes, hogy statisztikusok szerint Európában az ezredforduló táján az analfabéták száma a népesség kb. 1%-a, míg a funkcionálisan analfabéták száma 14-25%.²³)

Rendszeres „publikáció”.

Az oktatás jogi háttere megteremtődik. Megszületik a helyesírás (első) szabályzata.

Létrejönnek a magyar nyelvű kultúra terjesztését segítő „intézmények”.

A törvény szerint 1848-ig az oktatás, 1867-ig a hivatali nyelv a latin (utána a német).

²¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/07.07.html#fjzt32>

„... találunk az 1777-es *Ratio Educationis*-ban ellentmondásos, a korabeli állapotok konzerválására törekvő, a polgári haladást akadályozó előírásokat is: *A magyar nyelv nem kapott helyet a közép- és felsőfokú oktatásban. A tanítás nyelve a latin volt (a népiskolákat kivéve, ahol természetesen a tanulók anyanyelvén folyt az oktatás). A kisgimnáziumi osztályokban az anyanyelv csupán „segédnyelvként” szerepelt, de csak addig, míg a tanulók latintudása lehetővé tette az egynyelvű magyarizációt. Az első *Ratio Educationis* megtörte azt a folyamatot, amely az 1730-as, 40-es évektől kezdve bontakozott ki Magyarországon. Az iskolák magyar jellege attól kezdve*

„Oktatáspolitikai” események:

Gróf Széchenyi Istvánnak a kezdeményezésére 1825-ben határozták el a **Tudós Társaság** (a Tudományos Akadémia²⁴ őskének a) megalapítását a magyar nyelv ápolására, a tudományok és művészetek magyar nyelven való művelésére.

1828-ban Pesten (KE-ban elsőként) nyílik meg az óvoda; és ugyanez évben a magyar nyelvű **tanítóképző-intézet**.

Nyelvtörténeti fejlemény:

Akadémiai helyesírás: „A magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai” a már kialakult Kazinczy-féle helyesírást szentesítette. (1832)

„Oktatáspolitikai” esemény:

Az 1844. évi II. törvény szerint: a közép- és felsőfokú **oktatás nyelve a magyar**. Az 1890. évi XXX. törvény eltörölte a görög nyelv kötelező oktatását.

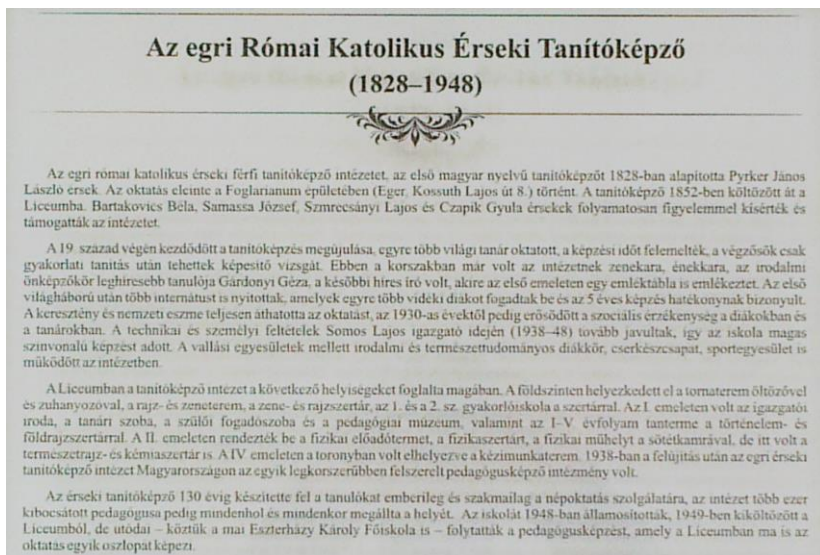
kifejezetten erősödött: megszülettek a magyar nyelvű tankönyvek, kísérletek történtek a magyar tannyelvű oktatásra. 1777-től kezdve viszont a kisgimnáziumokban a magyar csak egy lett az országban élő hét nemzetiség lehetséges segédnyelvei közül, semmi több.”

²² Zsilinszky Éva: „A magyar nyelvújítás”, in Gecső T. (szerk): „Természetes nyelvek – mesterséges nyelvek”, Tinta Kiadó, 2003

„Ez a lap (...) a nyelvújítás műhelye s egyúttal legfőbb terjesztője is volt. A Magyar Hirmondó első szerkesztői (Rát Mátyás és Révai Miklós) mérsékelt újítók voltak (...) Az őket követő Bartafalvi Szabó Dávid fellépésével a helyzet megváltozott. (...) Bartafalvi nem vaktában alkotta az új szavakat, módszerét azonban túlhajtva alkalmazta, s mind jobban belebonyolódott a szócsinálásba. (...) a mintegy 400 neki tulajdonított szóból mintegy 80 ma is él, például: társadalom, uradalom; olvasmány, előzmény, tünemény; újonc; csontváz, naptár, szempont stb.”

²³ Forrás: Steklács János: „A magyarországi funkcionális analfabétizmus kezelésének lehetőségeiről a tapasztalatok tükrében.” A „Nyelv szerepe az információs társadalomban” konferencián elhangzott előadás. Kodolányi János Főiskola, 2001, Székesfehérvár

²⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Tudom%C3%A1nyos_Akad%C3%A9mia

Informatika és nyelv

Lássuk az analógia informatikai „felét”! Mivel a technikai fejlődés rohamos, időnként távolabbra kell tekintenünk, túl Magyarország határain.

	<i>Az informatikai kultúra története – események</i>	<i>Informatika oktatási, nyelvi, „praktikus” vetület</i>
Előzmény	<p>A szg. előtti szg.-es kultúra nevezetes személyiségei: Pascal, Babbage, Ada Lovelace, Kémpelen, Turing...</p> <p>Az 1940-es, 50-es években megszületik a modern szg. és a szg.-ipar.</p>	<p>A nyelvek között „demokrácia” van (csak később válik dominánssá az angol). Az informatikai kultúra születőben.</p>
Informatikai kora középkor	<p>A nemzetközi informatikai „uralkodókat” l. korábban, a Bevezetésben.</p> <p>Technikai-műfaji forradalmi esemény:</p> <p>A magyarok: Nemes Tihamér (első, fából logikai gép); Kozma László (első relés szg., 1938; MESz I., 1955; BME); Tarján Rezső (Kibernetikai Kutató Csoport; 1956); Kalmár László, Szalai Sándor (formális fordítás; 1959; JATE); KL, Muszka Dániel (Kalmár-féle logikai gép; 1958-60); MD, Király József (Szegedi Katica – reflex-modell); Dömölki Bálint, Fónagy Iván (gépi fordítás, szövegelemzés: Szabó Lőrinc...); Náray Zsolt, Csákány Antal (TPA 8; 1965; KFKI)</p>	<p>Programozói, mérnöki tudomány = angol nyelvű tudományos kultúra. Speciális kutatási témák.</p> <p>Szűk (igazán nem támogatott: „kibernetika = burzsoá áltudomány”) szakmai grémium birtoka az informatikai tudás, „saját nevelésű folytatók”, egyszemélyes iskolák.</p> <p>A „főfoglalkozás” szerűen tudományokkal foglalkozóknak készültek a szg.-ek. A szg.-es kommunikáció mnemonikus, ill. angol alapú.</p>

**Informatikai
reneszánsz**²⁵

„Oktatáspolitikai” esemény:

Kovács Mihály (Piarista Gimn.; MikroMat, TRS80/R10), Dusza Árpád (miskolci Földes Ferenc Gimn.) **kibernetika-számítás-technika szakkör** (1960-as évek vége).

Technikai forradalmi esemény (a Világban):

Az első szg.-hálózat: **ARPANET** (e-mail, ftp, telnet, erőforrás-megosztás), Paul Baran: csomagkapcsolás ötlete (1969).

Technikai forradalmi esemény:

Gyárak, intézetek (ön)jelölt kutatói szövetkeznek: „intézeti átstrukturálódás”. Valódi számítástechnikai kutató központok születnek. (KFKI MSzKI, SzTAKI, SzKI, INFELOR...).

Nyelvtörténeti fejlemények:

Az informatikai „társalgás” (=fejlesztői és kevés számú alkalmazói program által beszélt) nyelve kizárólag az angol.

Első kísérletek a szakmai szókinés magyarosítására.
© „Magyar Informatikai Legendárium” egyik gyöngyszeme (60-as évek végéről): „Kalmár Laci bácsi egy konferencián a kialakult szócsata megoldására javasolta a ’számítológép’ szó használatát a vita tárgyát képező két szó: ’számítógép’ és ’számológép’ helyett.” ☺

Technikai forradalmi esemény:

Az első personal computer: **Apple** (1970).

„Oktatáspolitikai” esemény:

1972-től **programozó-, programtervező matematikus szak.**

Majd szép lassan (politikában is) a kibernetika mérnöki tudománnyá (számítástechnikává, informatikává) lényegül át, miközben egyes középiskolákban egyes tanárok „hintik az informatikai ígét”... ez azonban nem változtat a lényegen: továbbra is **személyek körül kialakulnak tekinthető a számítástechnika** („perszónális informatikai kultúra”).

A számítástechnika kilép a szűk kutatói körből. A tudományos élet számos (nem csak hadi) területének eszközévé válik.

„Önálló”, nemzeti, tudományos kutatások: (fél)magyar nyelvű terminológia az informatikában.

Az informatika felsőfokú oktatásbeli bevezetése: szakemberutánpótlás céljából:

az elhivatottak (informatikusok) „termelése”;

az igehirdetők (informatika tanárok) „termelése”.

Nincs még kialakult szabálya az írott informatikai nyelvnek (ahány szerző, annyi fogalom és helyesírás). A magyaros szókinés és helyesírás kérdése már hébe-hóba felvetődik a szakma művelői „fejében”.

Megindul az informatikán belül önálló szakterületek szétválása.

²⁵ Érdekes körülnézni a <http://www.oldcomputers.net/> számítógép-múzeumban.

Technikai forradalmi esemény:

A GUI körvonalazódik a XEROX Palo Alto Research Center (PARC) folyó kutatás során: egér, GUI, WYSIWYG... (1973)

Új műfajok születése:

Táblázatkezelő-ös: VisiCalc – Dan Bricklin, Bob Frankston (1979). Lotus1-2-3: az első **integrált irodai programcsomag** (táblázatkezelő + rajzoló + adatkezelő, 1983).

Új műfaj születése:

Amerikai egyetemek (és egyes állami hivatalok) között (kísérleti) hálózat épül. (Hadi célokkal is mind Amerikában, mind Európában...) Élénk üzenet-szintű információ-csere: **e-mail**.

Technikai forradalmi esemény:

A 80-as évek legeleje: a **home computer** születése: ZX80, ZX81, ZX Spectrum, TRS80, ABC80, IBM.

„Oktatáspolitikai” események:

1980-tól minden szakon folyik **informatikaoktatás** (ELTE-n).

Iskolaszámítógép projekt (1982, HT1080Z, programpanyázat).

1983-tól az **informatikatanári** C-szakként, 1987-től „fő” szakként indul a tudományegyetemen.

Informatikai felvilágosodás

Technikai forradalmi esemény:

Az **WWW** születése: Tim Berners-Lee (1991)²⁶. **HBONE** = a hazai Internet gerinchálózata (1993).

Új műfaj születése:

Mosaic = első grafikus böngésző (1993).

Személyi, sőt „házi” számítógép ⇒ az informatikai eszközök bevonulása a hétköznapiakba.

Az informatikai „társalgás” (=az alkalmazói programok által beszélt) nyelve többnyire, a fejlesztői programoké kizárólag az angol.

²⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Www#Origins>

„Oktatáspolitikai” esemény:

NAT-ok (1990-es évek): az informatika mint közoktatásbeli tantárgy.

SuliNet/Irisz: „Internet az iskolákba” projekt (1996-2000).

OKJ-tanfolyamok és vizsgák, ECDL-tanfolyamok és vizsgák (1997), a teleház-mozgalom az informatikai alkalmazói kultúra-terjesztés „népi mozgalmi”.

Nyelvtörténeti fejlemény:

Konferenciákat tartanak az informatika társadalmi hatásairól: „A nyelv szerepe az információs társadalomban.” (X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, 2001)

Technikai forradalmi + „oktatáspolitikai” esemény:

2004-es tanévtől **Sulinet Digitális Tudásbázis** (<http://sdt.sulinet.hu/>).

Létrejönnek az informatikai kultúra terjesztését segítő intézmények.

Az informatika oktatása bevonul a közoktatásba – természetesen magyarul.

A helyesírást az Akadémia konkrét szavak vonatkozásában rögzíti.

Napi problémává válik a magyaros informatikai szókincs kérdése. Már a nyelvészeket is foglalkoztatja. Sőt állandó „téma” a kor információsatornáján a weben. Több fórum is létesült. Pl. a Bódi Zoltán alapította e-nyelv.hu.

Vagyis az *egyszemélyes* („perszonális”) kultúrából kinőtt az *elhivatottak* és a (kevés) kiválasztottak kultúrája, hogy azután a *szélesebb rétegek*, majd *mindenki* számára is hozzáférhetővé váljon. Mind e közben a kultúra hordozója, a *nyelv az idegenből* (egyre inkább) *magyarrá* válik. Korábban a kultúrát az „élvezte”, aki „művelte” is; végül a „művelés” képessége és az „élvezése” markánsan elválik egymástól: az „élvezés” demokratikussá válik.

A hasonló fejlődésmenet annak ellenére érzékelhető, hogy –nem tagadható– *jelentős eltérések is vannak*. Hogy a legjelentősebbet említsük csak: az általános kultúra általunk vizsgált első *szakaszának nyelvi és kulturális háttere*, amelyből haladt a fejlődés tovább Magyarországon, az önmagában *kész*, egységes egészektől alkotott. Ráadásul egy *holt nyelven* nyugodott. (Az Egyház, amelynek munkanyelve volt, használta csupán.) Ezzel ellentétben az *informatikai kultúra* még „*bölcsőben ring*” egy *élő* és viruló *nyelvterületen* (ahol is minden „földinek” a nyelve), amikor agresszív terjedése kezdetét veszi, a továbbfejlődésével párhuzamosan.

Itt az idő tehát –ha hihetünk a párhuzamoknak–, hogy meggondoljuk az informatikai felvilágosodás (sőt alighanem még a reneszánsz is) nyelvújítási kérdéseit!

3. A magyarosítás szempontjai

Bár a magyar nem dicsekedhet a „világnyelv”-ség nagyszerű, keblet dagasztó jelzőjével, mégis ha nyelvújításra van szükség annak érdekében, hogy az informatika tanítható, tanulható, elsajátítható, alkalmazható és kutatható legyen, ez esetben is önérzeteseeknek és praktikusoknak kell lenniük a nyelvújítóknak. Ui. *önérzetesek* lehetünk, mivel nem sok ember dicsekedhet a földkerekségen ilyen sokrétű, hajlékony és szép nyelvvél, mint mi magyarok. A *praktikus*ság a cél elérése érdekében megfogalmazott kíváncsi: nem lehet néhány elefántcsonttoronyban élő, elvakult nyelvész, a „szenvédők” kizárása mellett zajló kísérlete.

Önérzet

Hogy mire is lehetünk büszkék? Idézzünk Bárczi Géza és társai által írt „A magyar nyelv története” című könyvéből: „[576-577]”

Illetve egy „objektív” külföldi vélemény, Mezzofanti bíborosé (1774-1849): „*Tudja, melyik az a nyelv, amelyet mondatszerkesztő képessége és ritmikájának harmóniája a göröggel és olasszal egy szinten, minden más nyelv fölé emel? A magyar!*”

Lásd még: „A Pesti Hírlap nyelvőre” könyvben, 48. old. Lotz János cikkét, vagy „Egy magyar idegenvezető Babel tornyában – Lénárd Sándor írásai a nyelvekről!” címmel Siklós Péter és Terts István szerkesztésében megjelent könyvben [részlet].

E téma vég nélkül folytatható lenne. Lezárásul, még egy „modernkori” külföldi véleményét –nem csak link formájában– idézem. George Bernard Shaw drámaíró (az amerikai CBC-nek adott interjújában sokkal bővebben kifejtve) ezt mondta: „*Bátran kijelenthetem, hogy miután évekig tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lehetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőből duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.*”²⁷

Praktika

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a jó és rossz tapasztalatokat, amelyeket a korábbi nyelvújítás idején szereztünk. Emlékezzünk néhány intő, megfontolandó jelre:

Filomela=fülemüle ⇒ Kazinczy: csalogány
 Kazinczy: csattogány
 Vajda Péter: dalabáj
 XY (Linne nyomán) bájdalú zenér (l. „A Pesti Hírlap nyelvőre” könyvben, 20. old. Tolnai Vilmos cikke)

Szemléletes és kémiai „szó”-hagyományhoz majdnem teljesen *illeszkedő* szóalkotás, mégis majdnem nyom nélkül kikopott a nyelvből:

- Folyany Fluor²⁸ **Folyékony anyag**
- Halvány Clor[Klór]²⁹ **Halvány anyag**
- Büzeny Bromium[Bróm]³⁰ **Bűzös anyag** (némi hangtani átalakítás után)
- Iblany Iod[Jód]³¹ **Illékony anyag** (talán inkább „**Ibolya anyag**” ⇐ mechanikus fordítás)
- Higany Hydrargyrum **Híg anyag**

A kémiai szaknyelv kialakulásáról lásd még ezt az anyagot:

http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/A_magyar_kemiai_szaknyelv.html.

Hasonló a helyzet a „magyarossá” gyúrt néhány más szóval is:

- Istókhalma ⇐ Stokholm
- Lipcese ⇐ Leipzig (feltételezik: azért maradt meg, mert volt egy ilyen magyar falu is!?!)
- Kappanhágó ⇐ Koppenhága
- bálna ⇐ balaena

Nyelvjárási szavak forgalomba hozása, némi formai vagy értelmi módosítással:

- páholy ⇐ széntartó rekesz
- bútor ⇐ cókók, batyu (vö. „*hord el a betyárbútort!*”)

Szavak képzésével, ragozásával dolgoztak szívesen az egykori nyelvújítók. Típuspéldák az új szavak szerkesztésére (l. még „A Pesti Hírlap nyelvőre” könyvben, 22. old. Tolnai Vilmos cikke):

- „*legelés*” útján (új határozóraggal) képezett *névszók* – *aránylag, főleg, kizárólag, illetőleg, valószínűleg*

²⁷ További érdekességek: http://szabdec.multiply.com/journal/item/49/A_magyar_nyelv;
[http://www.nol.hu/kult/lap-20090205-20090205-28,](http://www.nol.hu/kult/lap-20090205-20090205-28) [http://hungaria.org/hal/hal.php?halid=14&newsid=1293.](http://hungaria.org/hal/hal.php?halid=14&newsid=1293)

²⁸ A fluere latin folyini igéből.

²⁹ A chloros görög sápadt zöld szóból.

³⁰ A bromos görög bűz szóból.

³¹ A iodes görög ibolya szóból.

- „ragasztás” útján kapott *igék* – fogyaszt, illeszt, növeszt, törleszt, éleszt keleszt, olvaszt
- hasonlóan kedvelt *igék*képző volt: a „-log/-leg” pl. hízeleg, „-ng” pl. dühöng ...
- *főnév*képző volt az „-nc” – kegyenc, fegyenc, különc; „-da” pl. cukrászda, mosoda, dalárda, nyomda; „-ny” – mozgony, mozdony, öltöny, sürgöny, talány, vágány, hajtány, ömleny, horgony, szurony,...

Három érdekesség:

1. Bugát Pál rendszert dolgozott ki a nyelvbővítésre az ún. *szókincstanában*³² (=szókat csinálni tanít), amelyben 14 pontban foglalja össze javasolt módszereit. Például:

- ragok továbbképzésével – *nekel* = „szívesen megad”
hozzány = „tartozék”
- megcsonkítás és összevonás – *lomb* = „leendő ember”
hordong = „üres, hiú; mint üres *hordó* nagyot *kong*”

...

2. Az „újkori” (értsd: XX. századi) nyelvújítás teremtette meg a *sportszókincs* alábbi szavait:

- rajt ← start
 - vágta ← sprint
 - hajrá ← finish
 - les ← off-side
3. A nyelvújítás egyik ismert „vitairata” Somogyi Gedeon „Mondolata”, amelyben nevetségessé teszi a „neológusok” mindenfajta megfontolást, ízlést nélkülöző szócsinálmányait. Erről olvashatunk többek közt a „nyelvujitas.transindex.ro” weblapon is.

Végezetül néhány nyelvi talány. Milyen szavak bújnak meg az alábbi szavaink mögött?

- lég (levegő+ég)
- csőr (cső+orr)
- talaj (talp+alj)
- rovar (rovátkolt barom (?))
- könnyelmű (könnyű elméjű)
- zongora (*zengő* tambura = zengura + magánhangzó kiegyenlítés)

Nos tehát magyarosítsunk-e, vagy sem? Vállaljuk-e kortársaink megütődését, értetlenkedését, fanyalgását, dacolását nemes tetteinkkel, s az utókor –minden bizonnyal– gúnyos mosolygását jóindulatú próbálkozásainkon? Nem kétséges: kénytelenek vagyunk, de ...

Hogy kénytelenek vagyunk azt két ok is alátámasztja: egyrészt a *szókészlet idegen* volta, másrészt –s talán ez a nyomósabb– az eltérő nyelvtan mögötti *eltérő gondolkodásmód*.

Tekintsük biztatásnak Kazinczy szavait is: „*A magyar szó, ha rossz is, jobb, mint az idegen. A korcs szavak csak addig látszanak rosszaknak, míg meg nem szokja őket az ember*”!

4. Mit, mikor, miért magyarosítsunk?

El kell ismerjünk, mi magyarok az informatika alakulásába csak hébe-hóba szálltunk bele (szóltunk bele magyarul), így a nyelvi alakulásába is. Tehát berendezkedhetünk a magyarosítás kérdésének folytatólagos megválaszolására.

Két szélsőséges nézet között kell alkalmas kompromisszumot találni:

- mindent** (mint más „öntudatos népek”: a franciák vagy a németek),
- semmit** (elfogadva, hogy csak egy parányi sziget vagyunk Európa latin-germán-szláv tengerében).

Állítsuk mindkét szélsőség mellé az érveket és ellenérveket.

a. Minden magyar, ami ...

Előnyös:

- szélesebb rétegek számára elérhető,
- az oktatásban kiesik a nyelvi megértés lépése, csak a fogalmi marad,
- csökkentett feltételrendszer az oktatási használatban,
- ...

Előnytelen:

³² Apó: a *tan*, ami valamit *tanít*.

- nehezíti a külföldi szoftverek importját, oktatásba bevonását,
- nyelvi nehézségek miatt elég nehéz a konzekvens átültetés. Pl.: felszólító módban igekötő hátra, főnévi igenévi alak vagy 1. szám 3. személybeli alak?

Néhány kulcs-szó példával illusztráljuk azt a heroikus erőlködést, amely LOGO programozási nyelv kulcs-szavainak magyarossá gyúrásáért folyt. Alábbiakban néhány kulcs-szót látunk az APC LOGO-ból, a COMENIUS LOGO 2.09-ből, ill. 3.0-ból:

```
elsőnélküli/nemelső (butfirst) utolsónélküli/nemutolsó (butlast)
tanuld/eljaras (to) vége/vege (end) közép/kozepre/haza (home?) balra
(left) ismétlés (repeat) törölrajzlap (clearscreen) tollatle (pendown)
kiír/ír/ird (print)33
```

Érdeemes belepillantani a COMENIUS LOGO-hoz tartozó „ALAPSZO.WRI” fájlba, s tanúi lehetünk a COMENIUS LOGO 2.09⇒3.0 nyelvi fejlődésének.

b. Úgy jó, ahogy van ...

Előnyös:

- nem kell semmit tenni (így rosszul sem lehet tenni),
- motiváció az angol nyelv tanulásához,
- rövid, egyszerű szoftverátvétel,
- ...

Előnytelen:

- első akadályt maga a nyelv képezi (Milyen segítség [help] az, amelyik nem érthető? Még a segítségkéréshez is „idegenül” kell tudni!?!), így
- hátráltatja a bevezetést, nem kerülhet akkor szóba, amikor a „téma” megkívánja (csak akkor, amikor a nyelvi alapok is megvannak),
- ...

... és mi a helyzet ma (az ezred forduló táján)?

Olvassuk egy szakember, Répási Györgyné, idevonatkozó megnyilatkozását:

„Az Internet megjelenése nagy hatást gyakorolt nem csupán a tömegkommunikáció fejlődésére, hanem magára a nyelvre is. Először a számítástechnikai szakkifejezések sokkolták a laikus felhasználói kört, majd ezek részleges célnyelvi átültetése után a Világháló használatával szinte kikerülhetetlenné vált az idegen –elsősorban angol– szavak és fogalmak átvétele. ... Nyelvünkre nézve komoly veszélyt jelentenek az «információs szupersztráda» idegen kifejezései. Nyelvünk romlásának közvetlen oka, hogy «A nyelv-művelők és a számítástechnikusok nem tudják az új média fogalmait megfelelő hazaival pótolni, és ha sikerül is, addigra már késő, mert több ezer ember a megtapadt angol kifejezést vagy mozaikszót használja, ami sokkal rövidebb bármely új magyar fordításnál».”³⁴

... és egy másikat, Zimányi Árpádét, aki nem kevesebbet állít, mint hogy nem csupán a szókészlet megváltozásáról van szó:

„Nem pusztán az idegen szavakról, hanem olyan idegenszerűségekről beszélhetünk, amelyek minden nyelvi szinten jelentkeznek: a hangtani, kiejtési jelenségektől kezdve egészen a nyelvtani, mondatszerkezeti sajátosságokig. Sőt érdemes még tovább tágítani a kört. A nyelvi hatások csupán felszíni –sokszor

³³ Forrás:

- APC LOGO (©APC-Stúdió BT.; Schneider Ferenc és tsai, 1996), ill.
- COMENIUS LOGO 3.0 (©Andrej Blaho, Ivan Kalas, Peter Tomcsányi, 1997 Hungarian Edition © Kossuth Kiadó Részvénytársaság és Turcsányiné Szabó Márta, 1997)

³⁴ Forrás: Répási Györgyné: „Az internetes szakszókincs szerepe az információs társadalomban.” (A „Nyelv szerepe az információs társadalomban” konferencián elhangzott előadás. Kodolányi János Főiskola, 2001, Székesfehérvár)

másodlagos–jelenségek, velük együtt érvényesülnek a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatok, s az utóbbiak, a mélyebb okok tekinthetők elsődlegesnek, a nyelvi változások igazi forrásának. ...”³⁵

A hivatkozott tanulmányban akkurátusan kifejti a szerző, hogy e sokszínű hatásrendszer mi módon alakítja a kiejtésünket, a helyesírásunkat, a szóhasználatot, a nyelvtant, sőt akár a viselkedésünket is, vagy egyes nyelvvel összefüggő szokásunkat (mint pl. a névadást). Alábbi gondolatébresztő példagyűjteménnyel érzékeltetni szeretném a szerző által ecsetelt hatásokat (amelyek nem mindegyikét tartja hibásnak):

Kiejtés: *cowboy* [kovboj ⇒ kauboj], *jazz* [dzsessz ⇒ dzsez]; *HBO* [hábéó ⇒ écsbió], *PhD* [péhádé ⇒ pécsdí], *Microsoft* [mikroszoft ⇒ májkroszoft]; „Következőiiii Fáááábriiii Sándooooorr!”.

Szám kiegészítés ehhez, két példa „kedvenc” reklámjaim közül: „*Garnier*” (betűhű-kiejtéssel), míg „*Chevrolet*” (amerikai angollal).

Helyesírás: menedzser ⇒ manager, hobbi ⇒ hobby, víkend ⇒ weekend; csip ⇒ cheap, fájl ⇒ file, szkennel ⇒ scanner, flopi ⇒ floppy; Richard, Judith, Szandy, Sylvia; Party, Story; Mammut, Plus.

Szóhasználat: formatervezés ⇒ design, vezetőség ⇒ management, irányzat ⇒ trend, sovány ⇒ light(os); pénzügyi politika ⇒ fiskális politika, emberi katasztrófa ⇒ humanitárius katasztrófa; (jelentés bővülés:) interjú (=munkahelyi beszélgetés), installáció (=alkotás/telepítés), karakter (=típus), rekord (=adatszerkezet), adminisztráció (=kormány).

Mondattan: Hotel Gellért, Club Aliga, Suzuki Kovács, Vitamin C, Budapest 1; „lány a hosszú hajjal” (⇐ „the girl with long hair”).

Tegyük az idézett szerző gondolatai mellé azt a –véleményem szerint– rossz hagyományt is, amely szerint „Windows vagy Unix *alatt* történik valami”, esetleg „Word vagy Excel *alatt* így vagy úgy kell tenni valamit”. Az „alatt” rövidítése annak, hogy „a Windows/Unix operációs rendszerben/ esetén”, „a Word-/Excel-ben/ esetén”. Világos a nyelvi magyarázat: az „under Windows/Unix” fordítása nyomán került a magyar szakmai szóhasználatba, majd később a hétköznapi szóhasználatba.

Tükörszavak: mouse ⇒ egér, mountain bike ⇒ hegyi kerékpár, overwrite ⇒ felülír; karrierdiplomata (=hivatásos diplomata).

Szokások: Bálint-nap ⇒ Valentin-nap, Mindenszentek előestéje ⇒ Halloween; köszönéske: „hello” / „hi”; „give me a five” (kézfogás helyett tenyér összecsapás, már magyarul is hallani: „adj egy ötöst”, s ez legalább nyelvi szempontból dicsérendő, mint gesztus persze továbbra is divat-átvétel).

Az előbbihez néhány adalékot olvashatunk a Nyelv és tudomány webportál alábbi cikkében: „Hogyan hat az angol helyesírás a magyarra?”³⁶

5. Hogyan magyarosítsunk?

A magyarosítás buktatói

Ami az irodalomban előnyös, a változatos szóhasználat, az a tudományban inkább hátrányos. A *megértésnek* egyik *akadálya* szokott lenni, hogy nincsenek pontosan körvonalazva a *szavak jelentése*. Ez a tudományos életben különösen bizarr helyzeteket hozhat létre, de a hétköznapi szintjén is problémák forrása lehet (a „misztikus”, ködös jelentésű fogalmak elbátortalanítják a kezdőket). A „**kb.-szinonima változatosság**” nem biztos, hogy gyönyörködtet. Pl.:

- billentyű / gomb [key / button]
 - fájl / állomány / file
 - könytár / katalógus / mappa / directory
 - bájt / byte
 - halom / kupac / heap
 -
- !?! billentyű ∈ billentyűzet ⇒ gomb ∈ gombozat !?! ☺

³⁵ Forrás: Zimányi Árpád: „Az idegenszerűségek hatása nyelvi rendszerünkre.” (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 216. sz., Budapest, 2002, 73-80.o.)

E-hozzáférés: <http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/Zimanyi1.pdf>

³⁶ <http://www.nyest.hu/hirek/hogyan-hat-az-angol-helyesiras-a-magyarra>

Tehát válasszuk ki egyiket, és ahhoz ragaszkodjunk!

Példaként időzzünk el egy csöppet a billentyű/gomb kettősnél! Ha a számítógép „környékén” maradunk hol találunk gombokat vagy billentyűket? (Egyelőre csak a le- vagy benyomás funkcióra és ne az elnevezés szakszerűségére figyeljünk!) Ilyeneket találhatunk a számítógép házán, az egéren, a monitoron továbbá a billentyűzeten (vagy inkább klaviatúrán? újabb nem egyértelműség!)... De lehet, hogy a billentyűzetnek nem is gombjai vannak, hanem billentyűi? Szoktunk ilyent mondani ugye: „... a végén nyomd le az ENTER gombot!”? Ezek szerint van! De ha van a nyelvben logika, akkor talán ezt nem is helyesen mondtuk, mert ahogy „a *felhőzet* olyan égi valami, amely *felhők*ből áll”, vagy „a *fogazat*nak *fogai* vannak”, úgy „a *billentyűzet* *billentyűk*ből kell álljon” és nem gombokból. Mikor gomb tehát, és mikor billentyű valami? Nagyon úgy látszik, a nyelvünk azt kívánja, ha ilyen nyomogatásra alkalmas valamikből sok van egy halomban, akkor azok a billentyűk, ha kevés vagy szétszórva, és nem egy csomóba rendszerezve, akkor azok gombok.

Egy „súlyosan” mechanikus átültetés a „*kiejtés-hűség*re” (már, amennyire hű) törekvő:

- accumulator = akkumulátor / gyűjtő
- register = regiszter / nyilvántartás / számláló (/ anyakönyv / hangfekvés)
- record = rekord
- software = szoftver
- server = szerver (szolgáltató / kiszolgáló helyett)
- client = kliens (ügyfél helyett)
- cursor = kurzor
- debugging = dibagolás, debugolás (hibakeresés helyett)
- stacking = sztekkelés (vermelés helyett)
- push/pop = push-olás/popolás (vermelés helyett)
- pointer = pointer (memória-mutató helyett)
- click = klikkelés, klikkentés, rálövés (kattintás helyett)
- hypertext = hipertext
- hyperlink = hiperlink
- domain = domen
- chat ⇒ chatelés / csetelés
- e-mail ⇒ e-mailezés / emilezés / ímélezés
- IRC ⇒ iercézés, ircezés ³⁷
- messenger ⇒ messengerezés / messz(i/e)ndzserezés
- skype ⇒ skype-olás / szkájpolás

A magyarosítás szolgálja **engedélyes, fantáziátlan** volta neveltség forrása már ma is ³⁸: Íme, néhány „*szótár-hű*” átültetés:

- field = mező
- active = élő
- password = password, paszvörd (jelszó helyett)
- WYSIWYG (what you see is what you get) = AKAMIL (amit látsz, azt kapod)
- DTP (desktop publishing) = AKSZ (asztali kiadványszerkesztés)

Kérdéses –talán csak az újdonság értékük miatt?– a következő szemléletesre, vagy csak hangulatosra sikeredett műszavak további sorsa:

³⁷ Farkas László: Az Internet és a nyelv – <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/netnyelv.hun>,

³⁸ Bár efféle nyelvi beavatkozás is volt már. Figyeljük meg az alábbi tükörszavakat:
görög: ideológia → német: weltauschanung → magyar: világnézet
német: busenfreund → magyar: kebelbarát

- ENTER = Eredj-gomb
- ESCAPE = El-/ Kiskapu-gomb
- CANCEL/UNDO = Mégsem-gomb
- software = eszköz / puhály
- pendrive = tollmeghajtó / adattoll / adatbot / zsebmeghajtó / eszemtokja ³⁹
- hot key = forró ~ / gyorsító gomb (az utóbbi pontosabb, az előbbi izgalmasabb)
- help = súgó
- scroll = pörgetés / görgetés
- scroll bar = pörgető ~ / görgető sáv
- internet = világháló
- net = háló
- információs szupersztráda, infosztráda, I-way (ejtsd: ájvéj) ⁴⁰
- homepage = otthonlap / ottlap / honlap
- smiley = mosoly-szimbólum
- chat = csevegőforum; e-csevegés, e-csicsergés (e=elektronikus); i-csevegés, i-csicsergés (i=Internetes) ⁴¹
- laptop = leptop / lapgép / ölgép
- notebook = nótbuk / noteszgép
- palmtop = ~ / tenyérgép / zsebgép
- google ⇒ guglizás / gug(g)olás

Persze a szemléletességnek is van határa, mégpedig az emberi képzelő erő. Mit jelenthetnek az alábbi műszó kísérletek:

- gyékény, kazal, kenyérszöveg, adatkesztyű ⁴².

Hogy ez a „magyarórsi” nehéz ügy, annak illusztrálására álljon itt egy irodalmi példa: Karinthy Frigyes „Műfordítás” című gyöngyszeme ⁴³ az „Így írtok ti” kötetből.

A helyesírásról

„***Nincs új a nap alatt!***” Emlékezzünk a legnevezetesebb történeti előzményre: **Ypszilonisták** és **Jottisták** nyelvi vitájára. Ypszilonisták, akik kiejtésnek megfelelő írást javasolták, pl. „aggya”, „bánnya” (pl. Versegly); a Jottisták, akik a szóelemzésen alapuló írást helyeslik, pl. „adja”, „bánja” (pl. Révai és Kazinczy). ⁴⁴

Idegen szavak egységes helyesírása nem egy egyszerű döntés kérdése. Érdeemes eltűnődni az alábbiak melyik változata miért tetszik vagy nem tetszik a szakembernek:

- file = fájl / (adat)állomány
- byte = bájt
- hardware = hardver (-: keményárú :-)

³⁹ A szómagyarító szavazásra feltett változatai a „software”, ill. „pendrive” szavakra: <http://www.szomagyarito.hu/> (2013. július)

⁴⁰ Élő Gábor – Z. Karvalics László: Legyen infosztráda? – MEK

⁴¹ Az utóbbiak saját nyelvújítási kísérletek. Engem tessék szidni!

⁴² Lehet, hogy az az eszköz, amely a virtuális valóság (v.o. VRML) világában az emberi „játékoson” egy környezet- és mozgás-érzékelőként működik, s folyamatosan küldi a jeleket a számítógép felé, ami ezeket feldolgozva az ember elé tárja a manipuláció során virtuálisan „bekövetkezett” változásokat.

⁴³ http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/ferdites_a_forditas.htm;
http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoOkt/MagyarAngol/Karinthy_Muferdites.mp3

⁴⁴ L. Bárczi – Benkő – Berrár: „*A magyar nyelv története*” (Tankönyvkiadó, 1987) könyvből az 565. oldalon.

- software = szoftver (-: puhaárú :-)
- firmware = ... (((-: ???árú :-)))⁴⁵
- chat = cset
- ...

Kötőjelezés, egybeírás kérdései todalékolás során:

- e-mail-ezés / emailezés / imélezés
- Pascal-ban / Pascalban
- Excel-lel / Excellel
- ...

Az e-stílusról

Az alábbi gondolatokat Bódi Zoltán „Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban” cikkéből⁴⁶ vettem, vagy az inspirálta.

Az emberi kommunikáció fejlődése az alábbi sémával írható le:

szóbeliség → írás → nyomtatás → *privát írógép* → hangfelvétel → hangtovábbítás *késleltetve* → hangtovábbítás *élőben* → számítógép → multimédia

Világos, hogy hiányos a fenti fejlődéssor. A *privát írógép* és a *hangfelvétel* közé illeszthető a *távhangtovábbítás* (*távbeszélő*, *távhirmondó*), az ősi telefonra és egy elhalt szolgáltatásra gondolva. Ha a *multimédia* fogalom szóba kerül, akkor –ugyan szó szerint véve a fogalmat (multi=sok, média=közvetítő⁴⁷)– már a *hangfelvétel* környékére a

mozgóképsugárzás késleltetve → *mozgóképsugárzás élőben*

is beilleszthető lenne. Sőt a *számítógép* és a *multimédia* között megjelenhet az *infosztráda* fogalom is, a sor végére pedig a *mobil telefónia* lenne írható. Valahogy így áll össze a teljesebb sor (a 2010-es években):

szóbeliség → írás → nyomtatás → *privát írógép* → *távhangtovábbítás* → *távhiradás* → hangfelvétel → *mozgóképsugárzás késleltetve* → hangtovábbítás *késleltetve* → hangtovábbítás *élőben* → *mozgóképsugárzás élőben* → számítógép → *infosztráda* → multimédia → *mobil telefónia*

A fejlődés egyrészt a kommunikációra használt **eszközök képességeiben** térnek el egymástól, másrészt a kommunikációban egyidejűleg *részvevők számában* és azok „*nexusában*”. Vannak olyan elemek a felsorolásban, amelyek csak „személyes” (kevés számú ember közötti) kommunikációt jelentenek, és vannak, amelyek sokak közöttit tesznek lehetővé. Ez a tény nemcsak a **kommunikáció tartalmát**, hanem a **formáját** (stílusát) is **befolyásolta**. Vagyis egy **korábbi megállapítás**hoz hasonló következtetésre juthatunk: a „**perszonális**” **kommunikációból** kifejlődött a mindenki számára elérhető **tömegkommunikáció**. Azzal a visszassággal járt ez a fejlődés, hogy gyakorta a stílus nem igazodik a résztvevők köréhez: olyan a közlés hangneme, amely megengedett egy baráti körben, de visszatetszést keltő ismeretlenek számára.

Az **elektronikus írott nyelv** (e-mail, SMS, chat) kialakulása a „hagyományos” írott nyelv drasztikus átalakulását hozta a rövidítés kérlelhetetlen szándéka folytán. Nyelvészek az elektronikus nyelvet egy furcsa köztes nyelvként minősítik, „**írott beszélt nyelv**”-ként aposztrofálván.

Az e-nyelv egy-két jól ismert kelléke:

- emotikonok, smiley-k (=hangulatjelző rövid jelsorozat, mosolyszimbólumok)⁴⁸,

⁴⁵ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Firmware>

⁴⁶ Bódi Zoltán: „Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban”; <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1283/128302.pdf>

⁴⁷ Hogy a részletes etimologizálást elkerülhessem utalok csak egy e téren idézhető cikkre: <http://www.nyest.hu/hirek/medium-media-mediumok-media>

⁴⁸ Félremagyarázó (azaz félremagyarázás): emotikon = Elektronikusan Mozdó Ikon :-)
Egy kis összeállítás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Emotikon>.

- „szokványos” kifejezés-rövidítők (pl. vki=valaki, ..., h=hogy, tkp=tulajdonképpen, /C=perc, 111=mindegy, 1*=egyszer, 4U=for you stb.)⁴⁹
- oops, wow ?=? puff!, mi a szösz? (ez megint „csupán” amerikanizmus)

Az utóbbi példa nemcsak írásban jelenik meg, hanem az élőbeszédben is, vagyis megint többről van szó, mint egy szűk szakmai grémium sajátos szókinéséről, szlengjéről. Ezért is **fontos, hogy a tanár** – legyen ő bármilyen szakos– **foglalkozzon e nyelvvel kapcsolatos jelenséggel. Talán az informatikatanárt érinti a legközvetlenebbül ma még.**

⁴⁹ <http://www.rovidites.hu/index.php>